

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA PARLAMENT ISLOHOTLARNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Axmedova Sarvinoz Shokirovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida parlament nazoratining huquqiy asoslarining rivojlanish bosqichlari yoritilgan. O'zbekiston 1991-yilda mustaqillikka erishganidan so'ng parlamentning ijro hokimiyatini nazorat qilish va nazorat qilishdagi rolini oshirishga qaratilgan parlament tizimida jiddiy o'zgarishlar amalga oshirildi. Maqolada ushbu rivojlanishning uchta asosiy bosqichi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: huquqiy davlat, huquqiy davlat, parlament, parlament nazorati, jamoatchilik nazorati, islohotlar, siyosiy tizim, saylov tizimi, ijtimoiy barqarorlik, huquqiy va konstitutsiyaviy normalar.

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan buyon mamlakatimiz siyosiy tizimida demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish yo'lida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Davlat hokimiyati va jamiyat tizimidagi tub o'zgarishlar jamiyatning huquqiy asoslarini ta'minlovchi qonun chiqaruvchi organ – milliy parlamentni shakllantirishni taqozo etadi.

Qonun chiqaruvchi organ sifatida parlament davlat hokimiyati organlari tizimida alohida o'rin tutadi. Parlamentning davlat hokimiyati tizimidagi boshqa bo'g'inlarga nisbatan o'ziga xos xususiyati shundaki, parlament (xalq vakilligi orqali) mamlakat aholisining barcha ijtimoiy guruhlarini va qatlamlarini manfaatlarini ifodalaydi; davlatda (siyosiy partiyalar orqali) eng ommabop g'oyalarni amalga oshirish uchun sharoitlar yaratiladi; mamlakatning huquqiy bazasi shakllantirilmoqda (parlamentning qonun chiqaruvchi funksiyasi orqali); bu ijro www.pedagoglar.org

hokimiyatini cheklash va nazorat qilishning adekvat mexanizmlariga ega bo'lgan yagona kollegial organdir (parlamentning nazorat funksiyasi orqali) [1].

Albatta, Oliy qonun chiqaruvchi organning shakllanishi tarixiy o'tmish bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlarga ega. Milliy o'ziga xoslik davlat qurilishining turli shakllari va usullarini nazarda tutadi. Bunday qurilishning tanlangan konkret shakli umuminsoniylikning milliy-tarixiy o'ziga xoslik bilan o'zaro sintezidir. Har qanday ijtimoiy hodisani bilish, eng avvalo, uning tarixiy davrlarning o'ziga xos sharoitida qanday paydo bo'lganligi, o'z taraqqiyotida qanday asosiy bosqichlarni bosib o'tganligi, rivojlanish jarayonida qanday o'zgarganligi, kelajakdagi harakati, rivojlanish tendentsiyasi qanday ekanligini aniqlashni o'z ichiga oladi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida ikki palatali parlament tashkil etildi, biroq parlament nazorati mexanizmlari nisbatan zaif, ijro hokimiyati hukmronlik qildi. 2005-yilda amalga oshirilgan konstitutsiyaviy islohotlar natijasida bir palatali parlament – Oliy Majlis tuzilib, parlament nazoratini kuchaytirishga intildi. Yangi konstitutsiyaga parlament nazorati bilan bog'liq qoidalar kiritildi, bu esa mas'uliyatni oshirishga o'tishdan dalolat beradi.

So'ngra maqolada 2016-yildan hozirgi kungacha bo'lgan davrga chuqurroq to'xtalib, parlament nazorati mexanizmlarini kuchaytirish borasidagi sa'y-harakatlarga alohida e'tibor qaratiladi.

Parlament qo'mitalari faoliyatini tartibga soluvchi, ularga so'rovlar o'tkazish, axborot so'rash, jamoatchilik muhokamalarini o'tkazish huquqini beruvchi qonun qabul qilindi. Inson huquqlari bo'yicha vakilning tashkil etilishi parlament nazoratini yanada kuchaytirdi, chunki parlament a'zolari Ombudsmanni inson huquqlari masalalari bo'yicha hisobot berishga taklif qilish vakolatiga ega bo'ldilar.

Bundan tashqari, 2019-yilda “O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to'g'risida”gi qonunga kiritilgan o'zgartishlar bilan parlamentga hukumat dasturlari, byudjetlari va hisobotlarini ko'rib chiqish va tasdiqlash vakolatlari kengaytirildi, uning ijro hokimiyati faoliyatini monitoring qilishdagi roli kuchaytirildi. Maqolaning yakunida O'zbekistonda parlament nazoratini rivojlantirish uzluksiz jarayon ekani, mamlakatda shaffoflik, hisobdorlik va

demokratik boshqaruvni rag'batlantirish maqsadida qonunchilik bazasini takomillashtirish davom etayotgani ta'kidlanadi.

Asosiy topilmalar va natijalar

O'zbekistonda qonun chiqaruvchi hokimiyatda tizimli o'zgarishlarni izchil amalga oshirish zarurati islohotlarning har bir bosqichida siyosiy tizim va uning asosiy elementlarining tegishli rivojlanish darajasiga ega bo'lgan real tarixiy sharoit bilan bog'liq edi. Islohotlarning har bir bosqichi O'zbekistonda demokratik institutlar samaradorligini oshirish va rivojlangan fuqarolik jamiyati shakllanishini ta'minlashga qaratilgan mutanosib davlat apparati tizimi yaratilayotganini ko'rsatdi. Parlament oldiga eski tuzumdan voz kechish, yangi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy tizimning huquqiy asoslarini yaratish vazifasi qo'yildi.

O'zbekistonda davlat qurilishi va boshqaruvi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarda muhim o'rin tutgan parlamentarizmni rivojlantirishga qaratilgan islohotlarni bosqichlarga ajratsak, shartli ravishda birinchi bosqichni ko'rib chiqishimiz mumkin bo'ladi. mamlakatimiz mustaqillikka erishgan 1991 yildan 2004 yilgacha bir palatali parlamentning huquqiy asoslarini yaratish. Ikkinchi bosqich yillarni qamrab oladi **2005-2016 yillar**, mamlakatimizda ikki palatali parlament tuzilib, davlat va jamiyat boshqaruviga demokratik tamoyillar izchil joriy etilganida. Uchinchi bosqich, boshlab **2016 yil**, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda parlament va siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish, jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amaliyotga tatbiq etish vazifalarini amalga oshirishni nazarda tutadi.

Birinchi bosqich - islohotlarning dastlabki vazifalari (1991-1995):

- davlat boshqaruv tizimini shakllantirish;
- hokimiyatni tarmoqlarga bo'lish asosida milliy davlatchilik asoslarini barpo etish;
- davlat qurilishi va boshqaruvi sohasidagi islohotlarning huquqiy asoslarini yaratish;
- demokratik saylov tizimini shakllantirish;

- ko'ppartiyaviylikni shakllantirish;
- demokratik saylov tizimiga asoslangan parlamentni tuzdi.

Bu davrda Oliy Kengashning doimiy faoliyat yurituvchi ishchi organ sifatida shakllanishining dastlabki imkoniyatlari paydo bo'la boshladi. Jumladan, deputatlarning nafaqat qisqa muddatlar, balki to'liq vakolat muddati uchun ham asosiy vazifalaridan ozod etilishi, ya'ni Oliy Kengashda doimiy asosda ishlashi mumkin bo'ldi. Ilgari Oliy Kengash sessiyalariga tayyorgarlik faqat Oliy Kengash apparati tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa, endilikda deputatlar ham qatnasha boshladi. Oliy Kengash sessiyalari oralig'ida Oliy Kengash Prezidiumining normativ hujjatlarni qabul qilish vakolatlari qisqartirildi va uning asosiy vazifasi Oliy Kengash ishini tashkil etishdan iborat edi. Oliy Kengash qo'mitalarining qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlar loyihalarini tayyorlash, Oliy Kengashga hisobdor bo'lgan davlat organlarining huquqiy hujjatlari ijrosini nazorat qilish, Oliy Kengash boshqaruvidagi masalalarni dastlabki ko'rib chiqish bo'yicha faoliyati, va Oliy Kengash qarorlarini amalga oshirishda ortdi.

Konstitutsiya qabul qilinishidan avval O'zbekiston huquq tizimidagi o'zgarishlarning asosini tashkil etuvchi qonunlar yaratildi. Oliy Kengash 12-chaqiriq davomida 182 ta qonun, 4 ta kodeks, 509 ta qaror qabul qildi. O'zbekiston mustaqilligining huquqiy asoslari yaratildi, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlarining vakolatlarini belgilovchi qonunlar qabul qilindi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to'g'risida", "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida", "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida", "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonunlari. Fuqarolarning murojaatlari bo'yicha, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga, O'zbekiston Respublikasida deputatlarning maqomi to'g'risida birinchi bosqich islohotlarning dastlabki davrida (1991-yil) belgilangan vazifalarni amalga oshirishning huquqiy asosi bo'ldi. 1995).

Mamlakatimiz mustaqilligi Konstitutsiyasi (8.12.1992 yil) davlat va jamiyat rivojlanishining demokratik tamoyillarini huquqiy jihatdan mustahkamlab, www.pedagoglar.org

hokimiyatlar bo'linishi prinsipi normalarini hayotga tatbiq etdi (11-modda) [3].

Ijtimoiy jihatdan parlamentarizm davlat hokimiyatining demokratik va liberal tizimi bo'lib, davlat boshqaruvida xalqning keng ishtirokini taqozo etadi. Parlamentning shakllanishi bir necha partiyalar faoliyatiga, ya'ni ko'ppartiyaviylikka asoslangandagina haqiqiy demokratik ahamiyatga ega bo'ladi. Ko'ppartiyaviylik siyosiy g'oyalar raqobatini taqozo etadi, deb faraz qilsak, parlament faoliyatining asosi siyosiy g'oyalar raqobatiga quriladi.

Konstitutsiyada O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradigan oliy davlat vakillik organi bo'lib, uning vakolatlari aniq belgilangan.

Mamlakatdagi demokratik o'zgarishlar, parlamentning davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini isloh qilishdagi o'rni uning nazorat funksiyasini samarali amalga oshirishi bilan uzviy bog'liqdir. Parlamentning qonun ijodkorligi faoliyatini qonunlar ijrosini nazorat qilish faoliyati bilan to'ldirish qonun chiqaruvchi hokimiyatning jamiyat hayotidagi o'rni belgilaydi.

Parlament nazorati – mustaqil va huquqiy, tizimli vakillik organining uning palatalari, qo'mitalari va komissiyalari, palata a'zolarining ijro hokimiyati va boshqa davlat organlari hamda xo'jalik boshqaruvi organlarining inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlashini ta'minlovchi faoliyati. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiqligi. konstitutsiyaviy va amaldagi qonunlar ijrosini nazorat qilish faoliyati. Parlament nazorati hukumat byudjetining ijrosi to'g'risidagi hisobotlarda, joriy ishlar to'g'risidagi ma'lumotlarda, parlament muhokamalarida, deputatlik so'rovlarida va shu kabilarda ifodalanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining nazorat funksiyasining mohiyati 1992 yilgi Konstitutsiyaning 78-moddasida tasdiqlangan. Parlament nazorati vakolatlarning konstitutsiyaviy asosi Davlat byudjetini tasdiqlashda, uni ijro etish, tayinlangan va saylangan mansabdor shaxslarning axborotini tinglash hamda ijro etuvchi hokimiyat organlari va ularning mansabdor shaxslariga so'rovlar berish huquqiga ega. Oliy Majlisning O'zbekiston Respublikasi Prezidentining

farmonlarini tasdiqlash, Konstitutsiyada nazarda tutilgan masalalar bo'yicha tayinlash, saylash, tayinlashga rozilik berish bo'yicha vakolatlari ham parlament nazoratining shakllaridan biri sifatida qaralishi mumkin. .

“O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasida deputatlarning maqomi to‘g‘risida”gi qonunlar, Oliy Majlisning qo‘mitalari va komissiyalari to‘g‘risidagi nizomlarda Oliy Majlisning nazorat vakolatlari kuchaytirildi. Parlament, qo‘mitalar va komissiyalar tomonidan nazoratni amalga oshirish bilan bog‘liq tartiblar Oliy Majlis reglamentida tartibga solinadi.

“O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to‘g‘risida”gi Qonunning 11-moddasida (Qonun 2011-XII, kuchga kirgan sanasi 16.10.1994 y., hujjat o‘z kuchini yo‘qotgan sanasi 14.01.2005 y.) “O‘zbekiston Respublikasi qonunlarining ijrosi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining boshqa hujjatlarini nazorat qiladi”. Qonunda qo‘mitalar va komissiyalar qonun loyihalarini tayyorlash, Oliy Majlis muhokamasiga qo‘yiladigan masalalarni dastlabki tartibda ko‘rib chiqish va tayyorlash, qonunlar va Oliy Majlisning boshqa hujjatlari ijrosini nazorat qilish (18, 23-moddalar) belgilab qo‘yilgan. Vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar rahbarlarining qonunlar, boshqa hujjatlar ijrosi yuzasidan axborotlarini tinglash amaliyoti. Oliy Majlis, qo‘mitalar, komissiyalarning tavsiyalari kiritildi.

Ko‘rib chiqilgan masalalar bo'yicha qo‘mitalar tomonidan tavsiyalar berish yo‘nalishida qaror qabul qilish va mazkur qarorlar davlat organlari yoki ularga murojaat qilingan jamoat birlashmalari tomonidan ko‘rib chiqilishi sharti bilan bir oy muddatda hisobot berish amaliyoti yo‘lga qo‘yildi.

“O‘zbekiston Respublikasida deputatlarning maqomi to‘g‘risida”gi Qonunga muvofiq (Qonun 66-I, kuchga kirgan sanasi 01.06.1995 y., hujjatning amal qilish muddati 05.09.2019 y.) deputatlar viloyat, tuman va shahar kengashlari hududning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga hissa qo‘shadi, rivojlanishning muhim

masalalarini hal qiladi, qonunlar va yuqori davlat hokimiyati organlari qarorlarining joylarda bajarilishini nazorat qiladi. Deputat majlisida vakillik organiga mas'ul yoki uning nazorati ostidagi har qanday organ yoki mansabdor shaxsning hisobotini yoki axborotini eshitish to'g'risida taklif kiritish; O'zbekiston Respublikasi qonunlarining ijrosi hamda tegishli hokimiyat vakillik organi qarorlari ijrosi yuzasidan ko'rib chiqish uchun masalalar taklif etish huquqi mustahkamlandi. Parlament nazoratining an'anaviy shakli bo'lgan deputat so'rovi tushunchasi ijtimoiy ahamiyatga molik masalalar bo'yicha davlat organlariga yoki mansabdor shaxslarga rasmiy tushuntirish berish yoki o'z nuqtai nazarini bayon etish to'g'risidagi so'rovidir. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Jo'qorg'i Kengesi deputati qonun hujjatlariga muvofiq davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga, mahalliy boshqaruv organlariga, shuningdek korxonalar, muassasalar va tashkilotlar rahbarlariga, deputatlar viloyat, tuman, shahar Kengashlari deputatlari Kengashlariga tegishli so'rovlar kiritadi. hokim, hokim o'rinbosarlari, hokimlik boshqarma va idoralari, shuningdek, Kengash hududida joylashgan korxonalar rahbarlarining muassasa va tashkilotlar rahbarlariga murojaat qilish huquqi qonun bilan mustahkamlandi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Reglamenti (49-I-son, kuchga kirgan sanasi 15.07.1995 y., hujjatning amal qilish muddati 27.01.2005 y.) XII bobda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi vakolatlarini amalga oshirish tartibi ochib berilgan. Oliy Majlis nazorat sohasida. Jumladan, Oliy Majlis davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, qonunlar va Oliy Majlis qarorlari ijrosi ustidan nazoratni amalga oshiradi. Oliy Majlis tomonidan saylanadigan, tayinlanadigan va tasdiqlanadigan mansabdor shaxslar. Oliy Majlisning ayrim masalalari yuzasidan, Oliy Majlisning bir yoki bir guruh deputatlari, qo'mitalari, komissiyalari, fraksiyalari yoki bloklari mansabdor shaxslarining, shuningdek, xo'jalik yurituvchi subyektlar rahbarlarining muhim ahamiyatga ega bo'lgan masalalar yuzasidan ma'ruzalari yoki axborotlarini tinglash; respublikaning davlat, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy rivojlanishi uchun

rasmiy tushuntirishlar berish yoki o'z munosabatini bildirish to'g'risida so'rov yuborish huquqi belgilandi. Biroq so'rovlarni tayyorlash, berish va ko'rib chiqish bilan bog'liq barcha tartiblar huquqiy hujjatlarda yetarli darajada tartibga solinmagan.

Birinchi bosqich – islohotlarni izchil amalga oshirish, **1996-1999 yillardagi qonunchilikni takomillashtirish** parlamentning jamiyat hayotidagi rolini oshirish bilan bog'liq:

- Oliy Majlis faoliyatida ko'ppartiyaviylikni to'liq joriy etishga erishish;
- partiya fraksiyalari faoliyatini qonuniylashtirish;
- ijro hokimiyatining barcha tarmoqlari ustidan samarali nazorat o'rnatish;
- Oliy Majlis huzurida inson huquqlari bilan shug'ullanuvchi Ombudsman institutini tashkil etish;
- fuqarolarning siyosiy jarayonlar va davlat boshqaruvida ishtirokini ta'minlovchi huquqiy asoslarni takomillashtirish kabi navbatdagi vazifalarni kun tartibiga qo'ydi.

Parlament nazoratining muhim bo'g'ini bo'lgan Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakili instituti joriy etildi. An'anaga ko'ra, Ombudsman mansabdor shaxslari o'z harakatlari yoki harakatsizligi bilan fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzayotgan ijro hokimiyati organlari ustidan nazoratni amalga oshirishda vakillik organiga tayanadi. 1997-yil 27-aprelda qabul qilingan “Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) to'g'risida”gi qonunning qabul qilinishi jamiyat uchun inson huquqlariga rioya etilishi ustidan monitoring va nazoratni ta'minlovchi idoraviy tuzilmani tashkil etishning ahamiyati bilan bog'liq. Qonunga ko'ra, vakil faoliyati davlat va fuqaro bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarning muhim sohalarini, uning huquqiy maqomidan kelib chiqqan holda jamiyat va shaxs. Ombudsman “inson huquqlari sohasida: a) davlat organlari; b) fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari; v) korxonalar, muassasalar, tashkilotlar; g) jamoat birlashmalari; d) mansabdor shaxslar tomonidan huquqiy hujjatlarga rioya etilishi ustidan parlament nazoratini

amalga oshiradi [4]”.

Islahotlarning birinchi bosqichining yakuniy davri (2000-2004):

- qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlari o'rtasida vakolatlarni yanada demokratik tarzda qayta taqsimlash;
- ikki palatali parlamentni shakllantirish;
- qonun chiqaruvchi hokimiyatning roli va ahamiyatini sezilarli darajada oshirish;
- hukumatni shakllantirish va uning faoliyatini nazorat qilish, shu jumladan, Bosh vazir nomzodini tasdiqlashda Oliy Majlisning roli va vakolatini kuchaytirish;
- Oliy Majlis palatalarining mutlaq va birgalikdagi vakolatlarini aniq belgilash;
- Prezident vakolatlarining bir qismini (davlat, sud-huquq tizimi, maxsus xizmatlar rahbarlarini, xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlardagi diplomatik vakillarni tayinlash va tasdiqlash vakolatlari) Oliy Majlis Senatiga o'tkazish;
- vakillik organlarining ijro hokimiyati ustidan nazoratini kuchaytirish vazifalari amalga oshirildi.

Professional parlamentni tashkil etishdan maqsad:

birinchidan – parlament o'z vakolatlarini samarali amalga oshirishi, asoslantirilgan va har tomonlama qarorlar qabul qilishi uchun zarur bo'lgan o'zaro muvozanat va cheklovlar tizimini yaratish;

ikkinchidan – Qonunchilik palatasi o'z faoliyatini professional tarzda olib borish sharti bilan, parlament ishining qonun ijodkorligi nuqtai nazaridan sifatini oshirish;

uchinchi – Senat asosan mahalliy Kengashlar va viloyatlar deputatlaridan iborat bo'lishi hamda vakillik funksiyasini amalga oshirishi, milliy va mintaqaviy manfaatlar mutanosibligiga erishishini hisobga olgan holda;

to'rtinchisi, aholining mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotidagi ishtiroki ko'lamini yanada kengaytirish [5]. Doimiy faoliyat yurituvchi parlament qonun ustuvorligining asosiy shartidir. 2003-yilda umumxalq referendumida

Konstitutsiyaga kiritilgan tuzatishlar ikki palatali parlamentning hukumatni shakllantirish va nazorat qilish vakolatlarini kengaytirdi. Konstitutsiyada Vazirlar Mahkamasining Oliy Majlis oldidagi mas'uliyatini kuchaytiruvchi norma parlament nazoratini ta'minlashda muhim omil bo'ldi. Oliy Majlis palatalari birgalikda Prezident taqdimiga binoan Bosh vazir nomzodini ko'rib chiqish va tasdiqlash vakolatiga ega. Prezidentning davlat organlari rahbarlarini, sud-huquq tizimi va maxsus xizmatlar rahbarlarini, xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlardagi diplomatik vakillarni tayinlash, tasdiqlash hamda lavozimidan ozod etish kabi vakolatlarining bir qismi Senatga o'tkazildi. Senatning mutlaq vakolatlariga Bosh prokurorni tinglash kiradi

Tabiatni muhofaza qilish qo'mitasi raisi va Markaziy bank raisi, shuningdek amnistiya aktlarini qabul qilish [6].

Parlament nazoratining muhim shakli sifatida Hisob palatasining hisobotini ko'rib chiqish amaliyoti joriy etildi. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi o'z faoliyatini professional asosda olib borayotgani qonun ijodkorligi faoliyati sifatini oshirdi. Qonunchilik palatasi va Senatning birgalikdagi faoliyati milliy va mintaqaviy manfaatlarni muvofiqlashtirish imkonini berdi. Parlament va davlat hokimiyati organlari faoliyati mutanosibligini ta'minlash tizimining takomillashtirilishi jamiyat siyosiy hayotining faollashuviga olib keldi.

Parlament nazoratining sifati va samaradorligini oshirmasdan turib, qonun chiqaruvchi hokimiyat ta'sirini kuchaytirib bo'lmaydi. Shu sababli parlament nazoratini takomillashtirish maqsadida Qonunchilik palatasi Spikeri va Senat Raisining O'zbekiston Respublikasi qonunlari ijrosini nazorat qilish vakolatlari O'zbekiston Respublikasi Qonunining 86 va 87-moddalari bilan kuchaytirildi. Konstitutsiya. 87-moddadan kelib chiqib, Oliy Majlis palatalarining qo'mitalari nafaqat muhokama qilinadigan masalalarni ko'rib chiqish va tayyorlash, balki qonunlar va qarorlar ijrosini nazorat qilish uchun ham tashkil etildi.

2010-yilda qabul qilingan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"[7] parlament nazoratini rivojlantirish borasidagi islohotlarning mantiqiy davomi bo'ldi.

Konsepsiyaga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa huquqiy hujjatlarga qator o'zgartishlar kiritildi. Davlat qurilishi sohasini qamrab olgan mazkur o'zgartishlar parlament nazoratining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarini, shuningdek, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlari o'rtasidagi o'zaro tiyib turish va muvozanat tizimini yanada rivojlantirishga xizmat qildi. Mazkur o'zgartishlarga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri lavozimiga nomzod O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga eng ko'p deputatlik saylovlarida g'olib chiqqan siyosiy partiya yoki eng ko'p ovoz olgan bir necha siyosiy partiya tomonidan taklif etiladi. deputatlar soni. Parlamentga Bosh vazirning mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning dolzarb masalalari bo'yicha hisobotlarini eshitish va muhokama qilish, Vazirlar Mahkamasining O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti to'g'risidagi yillik hisobotini ko'rib chiqish kabi qo'shimcha nazorat vakolatlari berildi. mamlakat.[8] Shuningdek, vakillik organlarining nazorat funksiyalarini kuchaytirish maqsadida mahalliy davlat hokimiyati organlarining xalq deputatlari Kengashiga ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim va dolzarb masalalari yuzasidan hisobotlar kiritish va ular yuzasidan tegishli qarorlar qabul qilish belgilandi[9].

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi parlament nazoratining huquqiy asoslari "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida", "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida", "Reglament to'g'risida"gi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Reglamenti to'g'risida", "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatining maqomi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi va Senat a'zosi", "Parlament nazorati to'g'risida"gi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar.

2016-yilda qabul qilingan "Parlament nazorati to'g'risida"gi qonun[10] parlament nazoratini tashkil etish va amalga oshirish sohasidagi munosabatlarni tartibga solib, parlament nazoratining subyektlari, obyekt va shakllari aniq belgilab berilgan.

Qonunga muvofiq quyidagilar parlament nazoratining sub'ektlari hisoblanadi:

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati;

Qonunchilik palatasining, Senatning qo'mitalari, komissiyalari; Qonun chiqaruvchi hokimiyatdagi siyosiy partiyalar fraksiyalari;

Qonunchilik palatasi deputatlari; Senat a'zolari;

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman).

Qonunning 4-moddasiga ko'ra, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hamda ularning mansabdor shaxslarining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarini, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari qarorlarini va ularning ijrosini ta'minlash borasidagi faoliyati. organlar, davlat dasturlari, shuningdek, ularga yuklangan vazifa va funksiyalar parlament nazorati ostidadir.

Parlament nazorati shakllariga quyidagilar kiradi:

Davlat byudjeti ijrosining borishini tahlil qilish;

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining (keyingi o'rinlarda Vazirlar Mahkamasi deb yuritiladi) mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining eng muhim masalalari bo'yicha yillik hisobotini ko'rib chiqish;

Vazirlar Mahkamasining O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasidan kelib chiqadigan tegishli yilga mo'ljallangan davlat dasturini amalga oshirishning borishi to'g'risidagi hisobotini ko'rib chiqish;

O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligining O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi milliy hisobotini ko'rib chiqish;

O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining (keyingi o'rinlarda Bosh vazir deb yuritiladi) mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ayrim dolzarb masalalari to'g'risidagi hisobotini eshitish;

Qonunchilik palatasi, Senat majlislarida hukumat a'zolari, davlat organlari,

xo'jalik boshqaruvi organlari rahbarlarining ularning faoliyatiga doir masalalar yuzasidan axborotini eshitish;

Qonunchilik palatasi majlislarida Qonunchilik palatasi deputatlarining savollariga hukumat a'zolarining javoblarini eshitish;

Senat majlislarida tegishli sohani rivojlantirishga doir masalalar yuzasidan viloyatlar, tumanlar va shaharlar hokimlarining hisobotlarini eshitish;

O'zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlardagi diplomatik vakolatxonalari rahbarlarining ular faoliyatiga doir masalalar yuzasidan hisobotlarini eshitish;

O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasining (keyingi o'rinlarda Hisob palatasi deb yuritiladi) hisobotini eshitish;

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining hisobotini eshitish;

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvi raisining hisobotini eshitish; Qonunchilik palatasi deputatining, Senat a'zosining iltimosnomasi;

Qonunchilik palatasi, Senat qo'mitalari tomonidan davlat organlari, xo'jalik boshqaruvi organlari rahbarlarining axborotlarini eshitish;

Qonunchilik palatasi, Senat qo'mitalari tomonidan normativ-huquqiy hujjatlarning ijrosi holatini, qonunlarni qo'llash amaliyotini o'rganish va ular tomonidan normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinishi munosabati bilan monitoring olib borish;

Parlament nazorati. Parlament nazorati qonun hujjatlariga muvofiq boshqa shakllarda ham amalga oshirilishi mumkin.

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini ishlab chiqishda asosiy e'tibor davlat va jamiyatni tubdan isloh qilishga qaratildi. Ushbu demokratik islohotlar davrida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev parlament nazoratining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini kuchaytirishda alohida ahamiyatga ega. 2017-yil 12-iyul kuni Oliy Majlis deputatlari, siyosiy partiyalar va O'zbekiston Ekologik harakati vakillari bilan o'tkazilgan videoselektor yig'ilishida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev parlament nazorati

obyektlarini kengaytirish, “Hukumat soati” institutini joriy etish zarurligi to‘g‘risidagi fikrlarni ilgari surdi[11]. Harakatlar strategiyasi maqsadlaridan kelib chiqib, “Parlament nazorati to‘g‘risida”gi qonun 2017-2021-yillarda parlament nazoratining amaliy ahamiyatini kuchaytiruvchi normalar bilan to‘ldirildi.[10]

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 79, 93, 98-moddalariga “Hukumatni shakllantirish tartibi demokratlashtirilganligi va uning mas’uliyati kuchaytirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim rasmiy hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonun O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi”, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik hujjatlari to‘g‘risida”gi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Reglamenti to‘g‘risida”gi qonunlarga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi”.[1]

Mamlakatda davlat boshqaruvini takomillashtirishda asosiy e‘tibor hukumatning parlament oldidagi mas’uliyatini oshirish, hokimiyatning bo‘linishi va o‘zaro cheklov tamoyillari asosida qonun chiqaruvchi organning vakolatlarini kengaytirish, uning mamlakat siyosiy hayotidagi rolini oshirishga qaratildi.

Bosh vazirning o‘rinbosarlari, vazirlar va davlat qo‘mitalari raislari nomzodlarini Bosh vazir taqdimiga binoan Qonunchilik palatasi tomonidan tasdiqlash hamda Prezident tomonidan tasdiqlash tartibi belgilandi.

Hukumat a‘zoligiga nomzod deputatlarga sohani rivojlantirish bo‘yicha qisqa muddatli va o‘rta muddatli harakatlar dasturini taqdim etish tartibi joriy etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasida davlat boshqaruvi organlari mansabdor shaxslarining hisobotlarini eshitishga bag‘ishlangan “Hukumat soati” tashkil etildi.

Oliy Majlisning mamlakatimiz ichki va tashqi siyosatiga oid muhim vazifalar ijrosi ustidan parlament nazoratini ta‘minlash bo‘yicha vakolatlari yanada kengaytirildi. Senatda O‘zbekistonning xorijiy davlatlardagi elchilarining hisobotlarini eshitish amaliyoti yo‘lga qo‘yildi.

Joylardagi real vaziyatni o‘rganish va mavjud muammolarni hal etish bo‘yicha

zarur chora-tadbirlar ko'rish, murojaatlarni amalda ko'rib chiqish maqsadida deputatlarning har oy saylangan hududga tashrifi amaliyoti yo'lga qo'yildi.

Doimiy faoliyat yurituvchi senatorlarning hududlarda mahalliy Kengashlarga birlashtirilishi, har oy joylarga borib mahalliy Kengashlar sessiyalarida ishtirok etishi amaliyoti joriy etildi.

Mahalliy ijro hokimiyati organlari faoliyati ustidan deputatlik nazorati kuchaytirildi, xalq deputatlari mahalliy Kengashlarining doimiy kotibiyati tashkil etildi. Viloyat, tuman va shahar davlat boshqaruvi organlari rahbarligiga nomzodlar tegishli xalq deputatlari Kengashlari tomonidan tasdiqlandi.

XULOSA

Davlat byudjeti ustidan samarali parlament nazoratini ta'minlash maqsadida deputatlar va senatorlarga professional, mustaqil va xolis axborot-tahliliy va ekspert xizmatlarini ko'rsatish maqsadida Oliy Majlis Qonunchilik palatasida Davlat byudjeti departamenti tashkil etildi.

Ta'kidlash joizki, parlamentarizmning ko'p yillik amaliyotda to'plangan katta tajribasiga qaramay, parlament faoliyatini doimiy ravishda takomillashtirish zarur. Zamonaviy jamiyatlarda parlamentning ijtimoiy manfaatlarni ifodalovchi markaz sifatidagi roli ham ortib bormoqda. Parlamentning demokratik qadriyat sifatidagi pozitsiyasi uning yangi sharoitlarga tez moslasha olishi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. R. Hakimov. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi. Darslik-Toshkent: TDDU, 2020.-7 p.

2. Xalilov.E.X. O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati oliy qonun chiqaruvchi organining shakllanishi va rivojlanishi.- yuridik fanlar doktori dissertatsiyasining mualliflik avtoreferati.-T., 2000 yil.-7-bet.

3. O'zbekiston Respublikasi va Konstitutsiyasi. "Xalq suzi" gazetasi, 1992 yil 15 dekabr 243 (494) - tush.

4. O'zbekiston Respublikasining "Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) to'g'risida"gi Qonuniga sharh. // Mas'ul muharrir S.Sh.Rashidova.- T.:Adolat. 1998. bet. 13.

5. Karimov I. A. Bizning bosh maqsadimiz jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh qilishdir / Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining 2005 yil 28 yanvarda bo'lib o'tgan qo'shma majlisidagi nutqi // "Xalq so'zi". 2005 yil 29 yanvar.

6. "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi 470-II-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 2003 yil 24 aprel// O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 2003 3-4

7. Islom Karimov. "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining 2010-yil 12-noyabrdagi qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. Toshkent-"O'zbekiston"-2010.